



XALQARO INVESTITSIYA HUQUQIDA TOG`-KON SANOATIGA IJTIMOY MAS`ULIYATLI INVESTITSIYALAR TO`G`RISIDA

Usmonov Shohijahon Ulug`bek o`g`li

TDYU Xususiy huquq fakulteti 3-kurs talabasi,

E-mail: usmonovshohijahon838@gmail.com

<https://www.doi.org/10.5281/zenodo.7854903>

ARTICLE INFO

Received: 13th April 2023

Accepted: 21th April 2023

Online: 22th April 2023

KEY WORDS

Korporativ ijtimoiy mas`uliyat, tog`-kon sanoati, mas`uliyat tushunchasi, rivojlanish, qonuniylik nazariyasi, ijtimoiy shartnoma va jamiyat mas`uliyati konsepsiyasi, manfaatdor tomonlar nazariyasi, biznes etikasi, korporativ fuqarolik.

ABSTRACT

Mazkur maqola tog`-kon sanoatiga ijtimoiy mas`uliyatli investitsiyalar kiritish, tog`-kon kompaniyalari tomonidan qabul qilingan korporativ ijtimoiy mas`uliyatga zamonaviy yondashuvlarni, shuningdek, ijtimoiy mas`uliyatning to`rtta asosiy yo`nalishi: atrof-muhitni muhofaza qilish, salomatlik va xavfsizlik bo`yicha konchilik kompaniyalarining amaliyotlarini, xodimlar bilan munosabatlar va jamiyatning rivojlanishini baholaydi. Mazkur maqolada ijtimoiy mas`uliyat tushunchasining kelib chiqishi va evolyutsiyasi hamda uning tog`-kon sanoati uchun ahamiyatini, shuningdek, tog`-kon sanoatining atrof-muhitga ta`sirini va tog`-kon sanoatida ijtimoiy mas`uliyatning o`ziga xos xususiyatlarini va bir qator tegishli masalalarni ko`rib chiqadi.

Mazkur maqola besh qismdan iborat:

Kirish

1. Ijtimoiy mas`uliyat tushunchasi kelib chiqishi va konsepsiyalari.
2. Tog`-kon sanoatida korporativ ijtimoiy mas`uliyat.
3. Tog`-kon sanoatining atrof-muhitga ta`siri.
4. Tog`-kon sanoti sektorlari hamda O`zbekistonda tog`-kon sanoatiga kiritilayotgan investitsiyalar.

Kirish

“Firma-sof iqtisodiy institut bo`lib uning asosiy iqtisodiy maqsadi firma aksiyalarining qiymatini oshirish va har bir aksiyadorga to`lanadigan dividendlarni ko`paytirish orqali investorlarga uning daromadini maksimal darajada oshirishdir. Biroq, korporativ ijtimoiy mas`uliyat (CSR-corporate social responsibility) kompaniyalar jamiyat bilan bog`liqligi va oddiy bozor operatsiyalaridan tashqari ta`sirlarni keltirib chiqarishi va kompaniyalar faqat iqtisodiy qadriyatlarga e`tibor qaratish orqali erishib bo`lmaydigan kengroq insoniy qadriyatlarga xizmat qiladi”¹. Friedmanning ushbu fikrlaridan ko`rinib turibdiki har bir korporatsiya rivojlanishi, daromadlarini oshirishi faqatgina iqtisodiy

¹ A Friedman doctrine- The Social Responsibility Of Business Is to Increase Its Profits - The New York Times Sept. 13, 1970



qadriyatlar, tushunchalarga bogʻliq boʻlmay balki jamiyatga kirib keldimi jamiyat va uning asosi boʻlgan inson qadriyatini ham oʻz navbatida inobatga olib uning ham manfaatlarini oʻzida aks ettirishi lozimligi taʼkidlangan.

1. Kompaniyalar oʻz majburiyatlarini qonuniy bajarishlari uchun qonun bilan, boshqa manfaatdor tomonlar va umuman jamiyat tomonidan yuklangan turli xil majburiyatlarini bajarishlari kerak. Olimlar mazkur majburiyatlarni turlicha guruhlariga boʻlishgan. “Bunday masʼuliyatlar toʻrtta keng guruhlariga boʻlinadi:

1. Iqtisodiy masʼuliyat-kompaniyadan jamiyat uchun unumli boʻlgan mahsulot va xizmatlar ishlab chiqarishni talab qiladi.

2. Yuridik masʼuliyat- kompaniyadan oʻz biznesini yuritish uchun qonun talablariga rioya qilishni talab qiladi.

3. Axloqiy masʼuliyat-kompaniyadan bilimdon axloqiy meʼyorlar va qadriyatlarga rioya qilishni talab qiladi.

4. Ijtimoiy masʼuliyat-kompaniyadan oʻzining iqtisodiy, huquqiy va axloqiy masʼuliyatidan tashqari jamiyat uchun ijtimoiy faol amaliyotlarda qatnashishni talab qiladi.”²

Korporativ ijtimoiy masʼuliyat tushunchasining ildizlarini XX asrning boshlarida uchratish mumkin. Mazkur nazariyani birinchi boʻlib Howard Bowen “Social responsibility of the Businessman” 1953 nomli oʻz kitobida keltirib oʻtgan. Mazkur tushuncha 2000-yillarga kelib toʻliq rivojlangan konsepsiyaga aylandi. Korporativ ijtimoiy masʼuliyat tushunchasi qonuniylik nazariyasi, ijtimoiy shartnoma va jamiyat masʼuliyati konsepsiyasi, manfaatdor tomonlar nazariyasi, biznes etikasi, korporativ fuqarolik va shunga oʻxshash bir qancha nazariya va konsepsiyalar asosida rivojlangan. Mazkur nazariyalardan biri jamiyat masʼuliyati (public responsibility) nazariyasi:

“Jamoatchilik masʼuliyati – korporativ ijtimoiy masʼuliyatning harakatlantiruvchi tamoyillaridan biri boʻlib, unga koʻra korxonalar jamiyatdagi ishtirokining asosiy va ikkinchi darajali sohalari bilan bogʻliq natijalar uchun javobgardir”³.

“Korxonalar koʻpincha oʻz faoliyatining oqibatlarini deb hisoblangan turli xil ijtimoiy muammolarga javob berishga majburdir”⁴

“Biznesning xulq-atvori va ish yuritish usullari jamiyat tomonidan belgilangan koʻrsatmalarga toʻgʻri kelishi kerak. Shu nuqtai nazardan, Korporativ ijtimoiy masʼuliyat (CSR) kompaniyaning siyosatga rioya qilish va jamiyatning maqsadlari va qadriyatlariga mos keladigan qarorlar qabul qilish majburiyati sifatida qaraladi”⁵. Jamoatchilik masʼuliyati nazariyasi korxonalarining jamiyat qadriyatlariga boʻysunishini, uning manfaatlarini uchun xizmat qilishini taʼminlaydigan, shuningdek korxonaning xatti-harakatlarini nazorat qilishga

² Natalia Yakovleva – **Corporate social responsibility in the mining industry**, published by Routledge 2016.

³ Donna J. Wood (1991), 'Corporate Social Performance Revisited', Academy of Management Review,

⁴ Buchholz, R.A. (1998) **Principles of Environmental Management**. The Greening of Business. 2nd Edition, Prentice-Hall, London.

⁵ **A Three-Dimensional Conceptual Model of Corporate Performance** Archie B. Carroll The Academy of Management Review



asos bo'lib xizmat qiluvchi tamoyil hisoblanadi. Shaxsiy fikrimcha ham mazkur tamoyil biznes sohasining rivojlanishi uchun ham shuningdek jamiyat nazorati degan institutning ham rivojlanishiga o'z hissasini qo'shadi. Agarda mazkur nazariya doim ishlaydigan va tartibga solib turadigan bo'lsa har bir ishda, xizmatda sifat tushunchasini ortishiga xizmat qiladi. Agarda jamiyat muammolarni ko'rib bularni bartaraf etishni talab qilsa bu qonun buzilishining ham korrupsiyaning ham shuningdek jamiyatni tanazzulga olib keladigan loqaydlikning ham oldi olinadi va korxonalar o'z mijozlarini yo'qotib qo'ymaslik uchun ham jamiyat manfaatini eng oliy o'ringa qo'yishadi va nafaqat foyda olishni balki mijozlarni mamnun qilishni ham o'z maqsadlaridan biri deb qaray boshlaydilar va mana shu sabablar uchun ham mazkur konsepsiya mavjud bo'lishi va ishlashi kerak.

2. Ko'pgina mamlakatlarda tog'-kon sanoati yuqori darajada rivojlangan va ba'zi hollarda milliy iqtisodiyotlarning muvaffaqiyatini belgilaydi. Iqtisodiy o'sish global turmush darajasini har tomonlama yaxshilash va atrof-muhitni muhofaza qilishni yaxshilash uchun shart-sharoitlarni ta'minlash uchun muhim bo'lganligi sababli, qazib olish sanoati mahalliy, milliy va global darajada barqaror rivojlanishga hissa qo'shishda muhim rol o'ynaydi. "Tog'-kon sanoatida **CSR** foydani saqlab qolgan holda foydali qazilmalarni maksimal darajada oshirish va salbiy ijtimoiy va atrof-muhitga ta'sirini minimallashtirish mexanizmi sifatida qaraladi"⁶

"Tog'-kon sanoati dunyodagi eng qadimiy sanoat tarmoqlaridan biri bo'lsa-da, u xalqaro operatsiyalarni hech qanday tarzda sekinlashtirmaydi. Shubhasiz, ko'plab rivojlanayotgan mamlakatlarda va iqtisodiyoti o'tish davridagi mamlakatlarda investitsiya rejimlarining liberallasuvi dunyoning chekka hududlarida tog'-kon sanoatining kengayishiga yordam berdi va shu tariqa ijtimoiy va ekologik muammolar bilan bog'liq ko'proq tashvishlarni kuchaytirdi"⁷

Tog'-kon sanoatida CSR ning murakkabligi G'arbiy Evropa, Shimoliy Amerika va Avstraliyaning rivojlangan mamlakatlaridan kelib chiqqan tog'-kon sanoati korxonalari Osiyo, Afrika va Janubiy Amerikaning rivojlanayotgan mamlakatlarida ko'plab tog'-kon loyihalarini amalga oshirishi bilan bog'liq. Rivojlanayotgan mamlakatlarda CSRning muhim omillari yo'qligi sababli iqtisodiy, huquqiy va institutsional rivojlanish mavjud bo'lmasligi mumkin. Korporativ ijtimoiy mas'uliyat ayniqsa tog'-kon sanoati uchun dolzarbdir, chunki ular iqtisodiy, ijtimoiy va ekologik o'lchovlarga sezilarli ta'sir ko'rsatadi va ayniqsa, eng zararli va xavfli sanoat tarmoqlari qatoriga kiradi. Yuqoridagi olimlarning izlanishlari natijalaridan ko'rinib turibdiki, korporativ ijtimoiy mas'uliyat (CSR) tushunchasi tog'-kon sanoati uchun o'ta dolzarb va muhim masala deb qaraladi, chunki kon kompaniyalari ko'pincha dunyoning chekka hududlarida ishlaydi.

3. "Tog'-kon sanoatida korporativ ekologik va ijtimoiy mas'uliyat bilan bog'liq jamoatchilik tashvishlarining o'sishi ko'pincha tog'-kon sanoati, neft, kimyo va energetika sanoatida sodir

⁶ Ralhp Hamann – Mining companies' role in sustainable development: The 'why' and 'how' of corporate social responsibility from a business perspective

⁷ William Ascher - Survey of issues in government policy and public management of state oil and mining companies in developing countries



bo'lgan ekologik ofatlar va inson huquqlari bilan bog'liq hodisalar bilan bog'liq (Shrivastava, 1995; Warhurst, 2001). Bu hodisalar qatoriga 1986 yilda Chernobildagi atom reaktorining portlashi, 1986 yilda Shveytsariyadagi Sandoz kimyo zavodidagi yong'in natijasida Reynning ifloslanishi, 1989 yilda Alyaskadagi Exxon Valdez neftining to'kilishi, Summitdan Alamosavill Oltin daryosiga kislota konining drenajlanishi kiradi. 1992 yilda kon, OK Tedi mis konining chiqindi jinslaridan 1994 yilda Papua-Yangi Gvineyadagi Ok Tedi va Fly daryolariga zaharli yuvish. Tog'-kon sanoatida ekologik va ijtimoiy ko'rsatkichlarni yaxshilash biznesning omon qolish masalasi sifatida qaraladi.”⁸

“Tog'-kon sanoati haqida jamoatchilik fikri umuman salbiy. Tabiiy resurslarni qazib olish sohalari haqidagi fikrga asosan mahsulot narxi, sifati va xavfsizligi sohasidagi ko'rsatkichlardan ko'ra ekologik va ijtimoiy ko'rsatkichlar bilan bog'liq tashvishlar ta'sir qiladi”.⁹

Bosim guruhlari doimiy ravishda tog'-kon sanoatini mahalliy va xalqaro darajada nishonga olib, sanoatning qonuniyligini shubha ostiga qo'ygan. Turli xil atrof-muhit, jamoat va mahalliy guruhlar butun dunyo bo'ylab tog'-kon loyihalarini ishlab chiqishga qarshi muntazam ravishda norozilik bildiradilar. Yirik NNTlar Oxfam's Mining kabi kon sanoatiga qaratilgan kompaniyalarni ishlab chiqdilar.

Faoliyat qilish uchun litsenziyani saqlash doimiy muammodir. Tog'-kon korxonalarini konchilik operatsiyalarini kengaytirish uchun ko'plab ijtimoiy tashkilotlarning qarshiligiga duch keldi. Tog'-kon qazib olish ishlariga qarshilik jamiyatning ishtiroki yo'qligi, mahalliy qishloq xo'jaligi yerlaridan foydalanishga ta'sir qilish, ifloslanish va ular bilan bog'liq sog'liqqa ta'sirlar va ish qidirayotgan muhojirlar oqimi kabi ayblovlariga asoslanadi.

Eng muhimi, tog'-kon sanoati rivojlanayotgan mamlakatlarda va o'tish davridagi mamlakatlarda jadal sur'atlar bilan kengayib borayotganligi sababli, atrof-muhitni tartibga solish va ijtimoiy ta'minotni davlat tomonidan ta'minlash rivojlangan mamlakatlarda bo'lgani kabi samarali bo'lmasligi mumkinligi sababli, tog'-kon sanoati korxonalarini iqtisodiyotni yaxshilash uchun ko'proq CSRni namoyish etishlari kerak.

Sanoatlarning atrof-muhitga ta'siri darajasi

Atrof-muhitni chalg'itish darajasi - Tipik sanoat tarmoqlari

Zararli va xavfli - Qishloq va baliqchilik, qurol-yarog', avtomobillar, kimyoviy va plastmassa, energiya: ko'mir, gaz va yadro, o'rmon va yog'och xo'jaligi, og'ir mashinasozlik, metall va tog'-kon sanoati, avtomobil transporti, dengiz tashish, tamaki, chiqindilarni utilitatsiya qilish va suv ta'minoti

Isrofgarchilik va ifloslantiruvchi - Umumiy ovqatlanish, kompyuterlar, kosmetika, elektr jihozlari, elektronika, oziq-ovqat ishlab chiqarish, sog'liqni saqlash xizmatlari,

⁸ Natalia Yakovleva – **Corporate social responsibility in the mining industry**, published by Routledge 2016.

⁹ M.Rae, A.Rouse - Independent certification of environmental and social performance in the mining sector



mehmonxonalar, yengil muhandislik, dam olish va turizm, qadoqlash va qog'oz, mulkni rivojlantirish, nashriyot, temir yo'llar, chakana savdo, telekommunikatsiya va to'qimachilik

Silent destroyers – Buxgalteriya, reklama, banking, radioeshittirish, xayriya, davlat xizmatlari, ta'lim, moliyaviy xizmatlar, sug'urta, mahalliy boshqaruv va ijtimoiy xizmatlar¹⁰.

4. So'nggi yillarda barcha sohalar qatori tog'-kon sanoatida ham sezilarli darajada o'zgarishlar bo'lmoqda. Jumladan, "Tog'-kon sanoatida asosiy kapitalga o'zlashtirilgan investitsiyalar 15/02/2022 holatiga ko'ra:

2021- yil yanvar-dekabr oylarida tog'-kon sanoatida jami 231999,7 mlrd.so'm yoki respublika bo'yicha jami investitsiyalar hajmining 9,5 % i o'zlashtirildi. Shuningdek, tog'-kon sanoatida o'zlashtirilgan investitsiyalar tarkibidan 6,4 % i yoki 15729,3 mlrd. so'mi xom neft va tabiiy gaz qazib chiqarish sohasiga tegishlidir."¹¹ Shuningdek 2019-yilda "Tog'-kon ishi, metallurgiya va metallga ishlov berish – Mining Metals Uzbekistan 2019" 14-xalqaro forumida ma'lum qilindi.

6-noyabr kuni "O'zbekistonning tog'-kon sanoati: imkoniyatlar, istiqbollar va investitsiyalar" mavzusida bo'lib o'tayotgan xalqaro forumda mamlakatimizning bu boradagi imkoniyatlari, xalqaro yetakchi kompaniyalarning tajribasi o'rganildi.

"Kongress Servis" kompaniyasi tomonidan respublika geologiya va mineral resurslar davlat qo'mitasi ko'magida tashkil etilgan tadbirda Avstraliya, Xitoy, Janubiy Afrika, Buyuk Britaniya, Germaniya, Fransiya, Latviya, Eron, Turkiya, Qozog'iston, Rossiya kabi dunyoning 15 dan ortiq davlatidan 100 ga yaqin kompaniya vakillari, xalqaro ekspertlar, tog'-kon sanoati mutaxassislari ishtirok etdi.

Mamlakatimizda ilk bor o'tkazilayotgan mazkur xalqaro forum sanoat rivojining muhim masalalari – konlarni qidirish, o'zlashtirish, foydali qazilmalarni olish sohasida ilg'or yutuqlarni joriy qilish, raqamlashtirish va sanoatning boshqa muhim yo'nalishlariga mutaxassislar va ekspertlar e'tiborini jalb qilish maqsadida tashkil etildi. Bundan tashqari tog'-kon sanoati bilan bog'liq. Bundan tashqari 2021-yilda Prezidentning 5159-sonli qarori qabul qilinib asosiy vazifa tog'-kon sanoatini rivojlantirish, shuningdek mazkur tarmoqqa ko'proq investitsiyalarni jalb qilish masalasi ustuvor vazifa qilib belgilangan. Tog'-kon sanoati sektorlariga misol sifatida "Olmaliq" KMK, "Navoiy" KMK oltin kon qazib oluvchi sektorlari, neftgazli Ustyurt, Buxoro-Xiva, Hisor, Surxondaryo va Farg'ona va 4ta neft va gazga istiqbolli Xorazm, O'rta-Sirdaryo, Markaziy-Qizilqum va Zarafshonlarni keltirishimiz mumkin.

References:

1. A Friedman doctrine- The Social Responsibility Of Business Is to Increase Its Profits - The New York Times Sept. 13,1970.
2. Natalia Yakovleva – Corporate social responsibility in the mining industry, published by Routledge 2016.
3. Donna J. Wood (1991), 'Corporate Social Performance Revisited', Academy of Management Review.

¹⁰ Bernard Taylor – "The Environmental Management Handbook" 1994

¹¹ WWW.Stat.uz



4. Buchholz, R.A. (1998) Principles of Environmental Management. The Greening of Business. 2nd Edition, Prentice-Hall, London.
5. A Three-Dimensional Conceptual Model of Corporate Performance Archie B.Carroll The Academy of Management Review
6. Ralhp Hamann – Mining companies' role in sustainable development: The 'why' and 'how' of corporate social responsibility from a business perspective
7. William Ascher - Survey of issues in government policy and public management of state oil and mining companies in developing countries
8. M.Rae, A.Rouse - Independent certification of environmental and social performance in the mining sector
9. Bernard Taylor – “The Environmental Management Handbook”1994
10. WWW.Stat.uz